

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Курносенко Анастасії Олександрівни на тему:
«Соціальний капітал підприємства в умовах мережевої економіки»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 – «Економіка»
(галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки)

1. **Актуальність теми дослідження.** У період глибоких трансформаційних процесів в умовах невизначеності бізнес стикається з численними викликами. Нестабільне зовнішнє середовище ускладнює прогнозування та планування діяльності. Водночас, на міжнародній економічній арені зростає значення соціалізації, інформатизації та інтелектуалізації економіки.

Участь країни та місцевого бізнесу в цих процесах може допомогти знизити ризики, пов'язані з невизначеністю. Увага до нематеріальних факторів впливу на фінансові результати може стабілізувати діяльність підприємства та створити стійкі передумови для інтенсивного розвитку. Важливу роль відіграють відносини між суб'єктами підприємницької діяльності та всередині самих підприємств. Тому менеджмент повинен зосередитися на можливостях, умовах і перспективах накопичення інформації, знань, зв'язків та комунікаційних каналів, необхідних для досягнення пріоритетних напрямів розвитку. Такий підхід можливий завдяки розвитку соціального капіталу на підприємстві та обдуманій цифровій трансформації, що є невідворотним процесом у мережевій економіці.

Формування соціального капіталу стає особливо важливим в Україні в умовах війни та перспектив повоєнного відновлення. Зараз в країні є потреба в новому суспільному договорі: держава має зосередити зусилля на подоланні корупції, створенні умов для стимулювання підприємництва та формуванні довіри до інститутів. У свою чергу, підприємницький сектор має вести прозорий бізнес, підвищувати стандарти корпоративної культури та соціальної відповідальності для забезпечення інклюзивного економічного розвитку України. Це складне завдання неможливо вирішити без розвитку соціального капіталу, основою якого є довіра та цінності.

Підприємницький сектор зрозумів важливість соціального капіталу для досягнення високих фінансових результатів. Визнання товарів і послуг на ринку базується на довірі споживачів, залучення капіталу – на довірі інвесторів, а залучення висококваліфікованого персоналу – на довірі до роботодавця. Покращення менеджменту шляхом впровадження соціального капіталу та цифрової трансформації дозволяє оптимізувати роботу персоналу, підвищити продуктивність, створити корисні контакти та ефективно їх використовувати, знизити трансакційні витрати, підвищити репутацію підприємства як роботодавця та виробника товарів і послуг. У таких умовах підприємства набувають значної конкурентної переваги.

У довгостроковій перспективі ці заходи можуть призвести до розширення бізнесу та формування в країні тенденцій, характерних для розвитку соціального капіталу та мережевої економіки. З'являються нові суб'єкти господарювання – мережеві структури, які є гнучкими організаційними формами, здатними швидко адаптуватися до економічних, соціальних, політичних та інших змін.

Цифровізація є одним із ключових факторів розвитку мережевої економіки та формування соціального капіталу. Процес діджиталізації економічних процесів є пріоритетом для багатьох країн (наприклад, програма «Горизонт Європа» та Програма розвитку ООН в Україні). В Україні цей процес активно підтримується Міністерством цифрової трансформації. Для підприємств у мережевій економіці існують широкі можливості для оптимізації процесів завдяки впровадженню сучасних цифрових рішень у сфері маркетингу, прийняття рішень, обліку, комунікацій, управління проектами, інформаційної безпеки тощо.

Важливо, щоб впровадження будь-яких цифрових рішень було зваженим, підтримувалося навичками персоналу та чітким описом бізнес-процесів для забезпечення їх ефективності.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до тематичних планів наукових досліджень кафедри економіки та фінансів підприємства Державного торговельного університету за наступними темами: «Підприємницький потенціал в системі національної безпеки» (номер державної реєстрації 0124U001631) (запропоновано методологію оцінки стану та ефективності соціального капіталу підприємства в розрізі формування його потенціалу та перспектив реалізації); «Системи оцінювання економічної ефективності захисту корпоративної інформації» (номер державної реєстрації 0121U110908) (визначено, що формалізація соціального капіталу за допомогою цифрових продуктів викликає необхідність у посиленні заходів захисту корпоративної інформації, надані рекомендації щодо цього в контексті оптимізації роботи з персоналом); «Оцінка соціально-економічного потенціалу підприємства» (номер державної реєстрації 0121U114374) (сформовано методику експрес діагностики соціально-економічного потенціалу підприємства, ідентифіковано показники в межах соціального потенціалу).

Особистий внесок здобувача в отриманих наукових результатах. Сформульовані в дисертації наукові результати, висновки, рекомендації і пропозиції належать особисто автору і є його науковим доробком. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею, в якій дисертанткою особисто розроблено теоретичні положення, методичні підходи та практичні рекомендації щодо формування функціонування та розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки. З наукових публікацій, що видані у співавторстві, в роботі використані лише ті матеріали, які становлять індивідуальний внесок автора.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтування напрямів та інструментів формування і розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки. Здобувачка вірно визначає основні завдання дослідження, що розкривають проблему формування інструментів розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки. Обґрунтованість та достовірність наукових результатів, отриманих в дисертації, визначається використанням інформаційної бази

дослідження законодавчих і нормативних документів, теоретичних і методичних розробок вчених, матеріалів науково-практичних конференцій, електронних ресурсів мережі Інтернет, статистичних даних. Дисертаційна робота спирається на науковий базис, що складається з теоретичних положень, розроблених вітчизняними та зарубіжними авторами щодо особливостей розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки, Теоретичний базис, використаний автор є істотним для обґрунтування достовірних висновків і результатів дисертації. Методологічну основу дослідження склали загальноприйняті наукові методи: зокрема, методи аналізу та синтезу, групування і класифікації, індукції та дедукції, узагальнення та абстракції. метод аналізу конкретних ситуацій - для розробки інструментів розвитку соціального капіталу в умовах мережевої економіки. Основні результати дослідження доповідались на 11 міжнародних науково-практичних конференціях, результати представлено у наукових фахових виданнях.

Ступінь новизни результатів дисертаційної роботи. Дисертанткою отримано такі найбільш важливі наукові результати, що мають **наукову новизну** і полягають у розробці та науковому обґрунтуванні теоретико-методичної та практичної бази напрямів та інструментів формування і розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки, а саме:

вперше:

класифіковано моделі соціального капіталу підприємства за ознакою домінування одного із складових його взаємопов'язаних елементів: ідеальна – розвиненість та збалансованість всіх елементів; консервативна - домінування правил (формальних інструкцій); ідеологічна – домінування цінностей; філантропічна – домінування довіри; модель онлайн-мережі - домінування зв'язків; стратегічно-орієнтовна - елементи збалансовані відповідно до цілей розвитку. Це створює необхідне теоретичне підґрунтя для уніфікації алгоритму підбору інструментів управління ним залежно від ідентифікованої моделі та цілей розвитку підприємства;

удосконалено:

теоретичні основи дослідження концепції соціального капіталу шляхом періодизації еволюції теорії соціального капіталу та виокремлення етапів за критерієм оформлення теоретичних положень та практичного інструментарію: латентний (накопичувальний характер стосовно уявлення про теорію соціального капіталу без конкретизації поняття), концептуалізації (введення в науковий обіг поняття “соціальний капітал”), конвергенції та прагматизації (результат розвитку та реалізації дослідницьких програм), що розширює розуміння концепції соціального капіталу та окреслює актуальні напрями подальших наукових розвідок;

класифікацію соціального капіталу підприємства, яка на відміну від існуючих передбачає його поділ за характером існування (усвідомлений та латентний), за рівнем збалансованості (збалансований та незбалансований), за станом управління (потенційний та реалізований), що поглиблює розуміння сутності соціального капіталу та його проявів і формує основу для формування системи управління ним на підприємстві;

підхід до комплексного оцінювання соціального капіталу на засадах принципів ієрархії, структуризації, динамічності, узагальнення, системності, інтегрованості та комплексності, збалансованості та забезпечення довгострокового розвитку, який передбачає дворівневу оцінку соціального капіталу у розрізі макро- та мікросередовища з деталізацією за зовнішнім та внутрішнім соціальним капіталом на мікрорівні та виокремленням потенційної та реалізованої компонент в розрізі окремих елементів соціального капіталу. Сформовано цілі оцінювання в розрізі окремих рівнів методики, відповідну систему показників, джерела їх формування та алгоритми оцінювання, порядок зведення інтегрального індикатора та критерії його оцінювання, що дозволить здійснювати моніторинг соціального капіталу підприємства на постійній основі, виявляти сильні та слабкі сторони в його формуванні, здійснювати горизонтальний аналіз соціального капіталу підприємства та розробляти на цій основі заходи щодо подальшого його розвитку;

розуміння взаємозв'язку розвитку соціального капіталу та макроекономічних показників в історичному контексті інституційних передумов формування господарського менталітету, довіри та людського капіталу шляхом систематизації та комплексного застосування наявних методів вивчення економічного розвитку, що включають вимірники окремих елементів соціального капіталу, що дозволило виявити такі закономірності: деструктивні дії владних структур призводять до збільшення рівня недовіри до них; зміна соціального капіталу у кризові періоди в Україні характеризується зростанням довіри до органів захисту та правопорядку, натомість до законодавчої та виконавчої влади довіра не підвищується, що свідчить про їх інституційну неефективність; підприємства як самостійна господарська одиниця можуть коригувати недоліки сформованого господарського менталітету, що в перспективі дозволить не лише формувати стратегії розвитку соціального капіталу в певних умовах функціонування підприємства, а і розуміти вплив соціального капіталу на розвиток економіки країни;

систему інструментів розвитку соціального капіталу підприємства, яка на відміну від існуючих, передбачає їх групування за спрямованістю дії на елементи соціального капіталу (соціально-, ціннісно-, інституційно- та інноваційно-орієнтовні), враховує особливості функціонування підприємства в умовах мережевої економіки, особливості формування соціального капіталу в межах окремих мереж (підприємство-трудовий колектив, підприємство-партнери, підприємство-споживач, підприємство-постачальники, підприємство-кредитно-фінансові установи, підприємство-держава), що дозволить цілеспрямовано обирати інструменти розвитку та нарощення соціального капіталу залежно від його ідентифікованої моделі, рівня розвитку та виду мережі.

методологічний підхід до побудови системи управління соціальним капіталом підприємства в умовах мережевої економіки, який на відмінну від існуючих включає мету, завдання, принципи, функції, механізм та етапи управління, передбачає формування інформаційного забезпечення за джерелами та способом формування відповідно до елементів структури соціального капіталу підприємства, впорядкування етапів процесу їх формування, створення

орієнтовного набору КРІ, що дозволить регламентувати процедури збору та оброблення інформації для подальшого аналізу, формування рішень щодо розвитку соціального капіталу та врахування соціальної складової у системі контролінгу підприємства;

набули подальшого розвитку:

сутність та характеристики концепту «мережева економіка», що на відміну від існуючих підходів враховує присутність соціального капіталу, а саме конкретизується характер прояву мережевого ефекту у різних моделях взаємовідносин підприємства: в моделях підприємство-трудова колектив та підприємство-партнери наявний негативний характер впливу мережевого ефекту, в моделях підприємство-споживач та підприємство-адміністрація - позитивний, а в моделях підприємство-постачальники та підприємство-кредитно-фінансові установи він не діє; визначення ролі соціального капіталу у забезпеченні розвитку підприємства в умовах мережевої економіки, що на відміну від наявних підходів розглядає компоненти соціального капіталу як елементи життєздатності мережі, які в свою чергу формалізуються продуктами мережевої економіки, що дозволить поглибити теоретичні розробки у напрямку імплементації положень теорії соціального капіталу та мережевої економіки, а в практичній площині розширити напрями розвитку підприємства на шляху до нарощення соціального капіталу; розуміння взаємозв'язку між розвитком людського та соціального капіталу. Зокрема, з'ясовано, що високий рівень людського капіталу (особливо освітньої компоненти) не забезпечує такий же високий рівень соціального капіталу, що вказує на важливу роль універсальних навичок (так званих *soft skills*), що дозволить вдосконалювати політику підбору персоналу на підприємстві; уявлення щодо розвитку соціального капіталу підприємств України, а саме з'ясовано, що найбільш розвиненим показником потенціалу соціального капіталу є довіра в трудовому колективі, а найменш розвиненим - використання особистих контактів у досягненні бізнес-цілей; зовнішній соціальний капітал підприємств характеризується невикористаним потенціалом, а внутрішній навпаки; визначені особливості розвитку соціального капіталу на підприємствах в розрізі кількості працівників та організаційної структури, що надає більш чітке уявлення про стан та ефективність розвитку соціального капіталу підприємств в Україні та сприятиме вибору інструментів розвитку окремих компонентів.

Повнота опублікування основних положень дисертації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано достатню кількість публікацій, зокрема: 6 статей у наукових фахових виданнях, з яких 3 у співавторстві, 3 одноосібні; 11 - тез доповідей у міжнародних науково-практичних конференціях, з яких 4 у співавторстві, 7 одноосібні. Загальний обсяг публікацій - 3,70 друк. арк.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів, рекомендації щодо їх використання. Теоретичне значення одержаних результатів полягає в створенні науково-методичного підґрунтя формування, функціонування та розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки. Практичне значення результатів дослідження полягає в

розробці науково-методичних і практичних рекомендацій щодо розвитку соціального капіталу підприємства в умовах мережевої економіки. Авторські розробки знайшли застосування у практичній діяльності: результати наукового дослідження мають прикладний характер, знайшли практичне застосування в діяльності: ТОВ СП «НІБУЛОН» (довідка №1619/3-24/33 від 23.02.2024 р.), ТОВ «ЄСВ Сервіс» (довідка №47/2 від 09.02.2024 р.), ФГ Сенів Василь Онуфрійович (б/н від 31.12.2021 р.), ТОВ «ДЕЛЬТА ВІЛМАР УКРАЇНА» (довідка б/н від 01 грудня 2023 р.), Спілки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України (довідка № 5 від 07.03.2024 р.) Здобувачка брала активну участь в роботі кафедри, а саме в підготовці та публікації опорного конспекту лекцій з дисципліни «Корпоративні фінанси». Також з 2021/2022 навчального року по теперішній час проводить практичні заняття на кафедрі економіки та фінансів підприємства з дисциплін «Економіка та фінанси підприємства», «Економіка рекламного підприємства», «Бізнес-планування» та «Ціноутворення», де використовує окремі результати дослідження.

Оцінка структури дисертації, мови та стилю викладення. Дисертаційна робота має логічну побудову у відповідності до поставленої мети та визначених завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 258 найменувань.

У вступі описано актуальність теми, обґрунтовано доцільність дослідження за обраною темою, окреслено мету, завдання, основні результати проведеного дослідження, подано практичні засади їх впровадження та апробації.

У першому розділі «**Теоретичні основи формування соціального капіталу підприємства**» (с. 25-90) авторкою обґрунтовано історичну ретроспекцію еволюції теорії СК, яка дозволила ідентифікувати три етапи її розвитку: латентний (процес накопичення знань та уявлень про СК, усвідомлення його ролі у розвитку суспільства); концептуалізації (формування дисциплінарних концепцій СК, окреслення та введення в науковий обіг поняття «соціальний капітал»); конвергенції та прагматизації (міждисциплінарні дослідження; подано формування спеціальних дослідницьких програм та імплементація їх положень на глобальному рівні.

У другому розділі «**Аналіз соціального капіталу підприємства**» (с. 93-156) представлено результати дослідження інституційних передумов формування соціального капіталу підприємств України. Виявлено висхідну позицію України в перші роки незалежності та ідентифіковано переломні (кризові) часові рамки, що були взяті для аналізу змін рівня соціального капіталу (виражено через довіру до інститутів та міжособистісну довіру). Виявлено, вплив політичних та економічних умов на формування довіри до інститутів, міжособистісної довіри, господарського менталітету. Визначені шляхи вирішення негативного вектору формування соціального капіталу, додатково проаналізовано взаємозв'язок розвитку соціального та людського капіталу на основі порівняння динаміки Індексу процвітання, Глобального індексу стійкої конкурентоспроможності, Індексу людського розвитку та показників Державної служби статистики, що дало змогу відслідковувати особливості взаємного

розвитку соціального та людського капіталу в Україні та світі. Здійснено аналіз впливу динаміки розвитку мережевої економіки на стан соціального капіталу підприємств України. Здійснено апробацію авторського підходу до оцінювання соціального капіталу підприємств України, в результаті чого визначено стан підприємницького соціального капіталу (макрорівень) та соціального капіталу підприємств України (мікрорівень). Оцінено розвиток соціального капіталу підприємств в розрізі зовнішнього та внутрішнього рівнів, потенційного та реалізованого станів.

У третьому розділі **«Вдосконалення напрямів формування на використання соціального капіталу підприємства»** (с. 184-206), розкрито систему управління соціальним капіталом підприємства через призму принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із формуванням потенціалу соціального капіталу та забезпеченням умов його реалізації на зовнішньому та внутрішньому рівні. Представлено систему функцій управління соціальним капіталом підприємства: функції управління соціальним капіталом як керуючої системи та функції управління як спеціальної функціональної сфери менеджменту підприємства. Уточнено сутність інформаційного забезпечення управління соціальним капіталом підприємства, сформульовано основні етапи та принципи процесу його формування (прозорість, системність, інтеграція із зальною системою обліку та соціальна відповідальність). Запропонована система показників інформаційного забезпечення управління соціальним капіталом підприємства та сформовано орієнтовний набір КРІ для врахування соціальної складової у системі контролінгу підприємства. Уточнено сутність розвитку соціального капіталу підприємства виходячи зі сформованої комплексної системи управління соціальним капіталом підприємства та представлена система інструментів його розвитку на підприємстві відповідно до сформульованої структури соціального капіталу та напрямом впливу окремих інструментів.

Висновки сформовано чітко, відповідно до поставлених цілей.

Зміст дослідження та окремих його структурних частин відповідає темі та мети роботи, висвітлює послідовне вирішення поставлених завдань.

9. Відповідність дисертації паспорту спеціальності. Зміст дисертаційної роботи відповідає спеціальності 051 «Економіка».

10. Зауваження до дисертаційної роботи та дискусійні положення.

Позитивно оцінюючи, в цілому, змістовне наповнення і значущість наукового дослідження, обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, слід відмітити ряд питань, що можуть бути предметом дискусії при захисті:

1. бажано надати розширене авторське визначення поняття соціального капіталу, який приносить не тільки матеріальні але нематеріальні вигоди; із уточненням понять «імідж та репутація»,

2. більш детально представити гносеологічні основи розвитку системи соціального капіталу та навести наочно відмінності та схожості соціального та людського капіталу;

2. необхідно доповнити основними етапами еволюційне плато розвитку концепції соціального капіталу на основі аналізу генези поняття «соціальний капітал», що дозволить уточнити періодизацію розвитку концепцій соціального капіталу відповідно до сучасних умов;

3. бажано у роботі розглянути вплив цифрових технологій на розвиток соціального капіталу в умовах цифровізації, дослідити роль штучного інтелекту у формуванні соціального капіталу;

4. дослідити не тільки онлайн модель але й бінарну модель командної роботи підприємств з подальшою оцінкою соціального капіталу;

5. бажано уточнити форму проведення анкетування, конкретизувати цифрові додатки (стр. 210) щодо аналізу стану соціального капіталу підприємства на мікрорівні (п. 2.4);

Проте, зазначені зауваження жодним чином не знижують загальної позитивної оцінки роботи, а лише можуть слугувати предметом наукової дискусії. Усунення вищенаведених зауважень сприятиме покращенню роботи.

У дисертації та наукових публікаціях Курносенко А.О. порушень академічної доброчесності не виявлено.

Загалом суть, обсяг виконаних досліджень, структура та рівень роботи свідчать про її відповідність вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року та Положенню про атестацію здобувачів ступеня доктора філософії у Державному торговельно-економічному університеті.

Робота може бути рекомендована до подальшої процедури щодо публічного захисту у разовій спеціалізованій вченій раді з урахуванням наданих рекомендацій.

Загальний висновок. Дисертаційну роботу на тему «**Соціальний капітал підприємства в умовах мережевої економіки**» Курносенко А.О. можна вважати завершеним науковим дослідженням, результати якого дозволяють вирішити актуальне науково-практичне завдання, пов'язаного із дослідженням понять соціального капіталу підприємств, а також розробкою теоретичних та методичних положень щодо його формування, функціонування та розвитку в умовах мережевої економіки.

Дисертація написана науковим стилем, матеріал викладений у логічній послідовності, висновки науково обґрунтовані та підтверджені результатами досліджень.

Дисертаційна робота «**Соціальний капітал підприємства в умовах мережевої економіки**» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», постанові Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р. «Порядок присудження доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії».

Автор дисертаційної роботи – Курносенко Анастасія Олександрівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – «Економіка».

**Рецензент,
д-р. екон. наук, професор,
завідувачка кафедри
журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного
університету**

Діана ФАЙВІШЕНКО

Підпис <u>Файвішенко Д.</u> засвідчую
за Начальник відділу кадрів <u>Г. Шевченко</u>